

«De la pell de Barrabàs» de Teresa Duran

Article guanyador del II Premi Aurora Díaz-Plaja, que atorga l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana (AELC), publicat l'any 2003.

Aquest és un article políticament incorrecte, perquè surt en defensa dels malvats. S'ha fonamentat en aquell lema que pregona: «qui perd els orígens perd la identitat», i pretén enllaçar la nostra tradició rondallística, de robusta constitució simbòlica, amb l'actual literatura infantil i juvenil d'autor.

Tal com anhelava el poeta de Sinera, tots la voldríem, una literatura de nord enllà, «on diuen que la gent és neta i noble, culta, rica, lliure, desvetllada i feliç»... I heus aquí com globalitzats i benaurats, bressolem infants i joves amb belles i positives històries que ens allunyen, a poc a poc i sense bitllet de tornada, del groller passat literari d'on hem eixit d'una tradició literària de transmissió oral farcida de personatges inacceptables; bestioties, ogres, gegants, bruixes i altra gentussa de mala mena, que assassinen, forniquen i maten a pleret i esdevenen, a fi de comptes (o de contes?), un model inadmissible per a les tendres orelles dels nostres infants i fadrins.

Ara bé, estariem disposats a reconèixer que d'aquesta literària patuleia de malvats molts de nosaltres només en sabem el que n'hem sentit a dir? Que en molts casos ens movem per apriorismes, sense entrar-hi mai en contacte directe, és a dir, sense remuntar a les fonts? Que preferim que els nostres joves coneguin qualsevol Silvester Stallone d'importació —traduir-ne el nom ja seria tot un poema, ara que això del cinema en català resulta un imperatiu polític— al nostre èpic Joan de l'Ós? Que a les escoles i en els cenacles literaris es mostra sovint una —diguem-ne— «actitud xenòfoba» envers la nostra pròpia tradició?

I, tanmateix, reconeguem-ho, en aquest nord enllà escandinau, anglosaxó o germànic de les gallines dels ous d'or, la literatura dona sovint mostres d'estar ben arrelada en el seu passat, d'anar de bracet amb els seus precedents escrits, de saber extreure de les seves arrels mítiques i rondallístiques saba nova per a llucs esponerosos. La finlandesa Tove Jansson atorga univèrsitat als trolls amb la seva família Mummin: la mitologia cèltica no té secrets per a Tolkien ni per a cap dels seus lectors, inclosa la Rowling; Ende crea i recrea un cop rere l'altre tots els personatges fantàstics de la seva cultura tradicional... i en aquesta pila hi podríem anar posant noms i més noms: Hofmann, Müller, Baum, Barrie, C. L. Lewis, Preussler, Lindgren, Proysler, Dahl... autor i autores que han esdevingut univesals de tan arreladament locals com eren.

Imaginem-nos, doncs, que jo estigués disposada avui a trencar una llança en favor de la meua tradició oral que, com la de qualsevol altra banda, és lletjota, immoral, crua i sense amanir, jungat-m'hi l'honor i el prestigi, acollint-me, si voleu i us plau, als mots del sorrut poeta que duia nom de rei apòcrif quan, en el seu Assaig de plagi a la taverna confesa:

«Com qui s'agrada de la lletja
així el lluç que pica un ham sense esquer»
mentre jo, encara prop, pensaria
en les velles fretures i confiances
d'aquest meu tossut poble...

...que m'ha llegat una rondallística poblada de personatges políticament incorrectes, que m'atrauen una cosa a no dir, justament per la seva mala reputació de cosa vella i desfasada, tot esperant que algun dia, algun escriptor o escriptora sabrà enllustrear-los les sabates i clenxinar-los com cal vers el futur perquè puguin, amb passa ferma, campar per les seves aquí, a casa seva, i arreu.

Potser perquè parlar d'ells és cosa delicada i peluda, acotaré la meva presentació als personatges populars més peluts de tots.

L'ós

Hi ha res més popular, ara per ara, a les nostres llibreries i biblioteques que els óssos de peluix, que inciten les moixaines i els petonets?

Derivats del Winnie the Pooh de A. Milne (1926), del Michka de M. Colmont i F. Rojankovski (1941) del Paddington Bear de M. Bond (1958) o del més recent Petit Ós Polar, on vas?, de Hans de Beer (1988), proliferen d'allò més i envaeixen dia rere dia les nostres prestatgeries. Tendres, ingenus, desvalguts i flonjos, aquesta mena d'óssos són a mil llengües lluny d'aquell magne animal que potser encara poblaria els boscos d'alta muntanya si no fos per la invenció de les armes de foc que me l'han reduït a una joguina.

Ras i curt: l'ós mitològic és la força, el poder, el superlatiu, l'«Hivernàs», que en diu Joan Soler(1). És alhora la força bruta i la força fecundant.

Diuen al Pirineu que l'Ós va ser el primer ferrer i encara ho fora, brut de sutge i malcarat, si no fos per una horrible maledicció, no se sap ben bé si de la Mare de Déu o del seu Fill, que el va convertir en aquella bèstia poderosa que esclafa i que fa tanta basarda. Hi ha qui diu que ni en la forma de caminar ni en el comportament ha oblidat mai el seu origen humà. I potser és per aquesta causa que anhela tant la companyia de les noies, fins al punt que, com ens relata Pau Bertran i Bros(2), va acabar raptant-ne una amb qui va tenir un fill, en Joan de l'Ós, que, segons la versió d'Amades, es delia per anar a estudi «però al mestre, com que era mig bèstia, mig persona, li feia por i no el va voler perquè no li espantés tots els altres nois»(3). Què hi dieu, a això, mestres que maldeu per la integració?

Aquesta és una rondalla antiquíssima, comuna a tots els pobles d'influència celta, on Joan de l'Ós, armat sempre amb una barra de ferro de set quintars (potser forjada pel seu rebesavi), capitaneja un estol de gegants i talla les orelles dels dimonis. Rondalla que ens permet assabentar-nos, compungits, que els nostres avantpassats devien ser tan infrahumans i bestiotos com ells.

Un xic més ençà en la civilització, trobaríem la rondalla de l'Ós Blanc, recollida per Valeri Serra i Boldú(4), on aquest personatge tan insòlit com una merla blanca, perquè no es tracta de cap ós polar sinó d'un plantígrad que viu al bosc, demana polidament «només» un xic de companyia a la noia que tota esfereïda el contempla i que acceptarà el tracte de bon grat. «No en tinguis, de por!; sóc un príncep encantat, i perquè em pugui estar desencantat he de trobar una noia que em faci companyia quatre mesos», diu el protagonista d'aquesta rondalla paral·lela a la de la Bella i la Bèstia de Mme Le Prince de Beaumont (1741-80), i que cal encabir dins el cicle de rondalles de l'espòs transformat tant estudiat per M. De la Pau Janer(5).

L'ós, com a bèstia que sedueix la bella a fi d'engendrar un clan que ens atorgui una identitat poderosa, provocà que els nobles medievals es vanagloriessin de ser-ne hereus, i va donar origen a llinatges de tanta prosàpia com el d'Ors.

La força fecundant de l'ós és també superlativa. És prou sabut que dormita cada hivern dins el seu cau per renéixer a la primavera fertilitzant boscos i conreus, com ens recorden, diu Xavier Fàbregas(6), els mascarots dels Plens de la Patum. A Andorra i al Pallars (i també als indis iroquesos) no parlen per tant de l'ós com de l'óssa, i, si pot ser, de l'óssa Ferrera, una mare de qui prediquen que sap criar els seus fills molt millor que d'altres mares pelades de dues potes, en una citació de qui més se n'ha sentit parlar, en Pep Coll(7).

Ós o óssa, amb la potència del mall o amb la de la lluna, aquest animal no és tant l'encarnació del mal com la de la força superlativa, i és temut —o reverenciat— senzillament perquè «és» superior, i encara que tothom sap que és molt llépol de mel, no està per aparèixer tan ensucrat davant la posteritat com els àlbums infantils ens voldrien fer creure.

Encara sort que, de tant en tant, apareixen autors tan ben documentats i arrelats com Josep Francesc Delgado i Hermínia Mas, que, amb el seu Ulldevellut (Barcelona: La Galera, 2000) ofereixen als lectors una vera recreació del món literari tradicional de l'ós, on la donzella i la bèstia es retroben en un nou plantejament per als nous lectors d'un nou segle!

El llop

Aquest personatge sí que ha begut oli! Ja poden predicar els ecologistes explicant-nos que la seva fama és del tot injustificada, i que no es menja àvies ni caputxetes, ni tampoc els porquets de tres en tres i les cabretes de sis en sis! Aquesta bona gent haurien de tenir per sant patró a en Rudyard Kipling, que en el seu Primer Llibre de la Jungla (1894) fou el primer que va mostrar la llopada com una comunitat intel·ligent i versemblant, comandada per Akela, disposada a morir sense lluitar per tal de salvar el cadell d'home.

Però el llop de les rondalles (que no el de debò) deu ser hereu directe de Fenrís, el llop víking que, cada cop que l'empresonaven per la seva maldat, devorava, literalment, les cadenes i els barrots, ressorgint més ferotge i potent que mai, perquè el ferro ja se sap que dona molta força a qui se n'alimenta. Finalment el van haver d'enterrar al centre de la terra, d'on tothom sap (i si no ja us ho dic jo) que un dia sortirà per devorar el sol, potser com a venjança de l'amor que aquest manifesta per la lluna, l'única criatura a qui el llop adreça els seus inútils udols.

I això que el llop no està per músiques i, per tant, no balla, com l'Ós. És fama que no suporta la música i que molts pastors tocaven el flabiol només per foragitar-lo del seu entorn. O dit d'una altra manera, potser a Compare Llop no li agraden les músiques des que, complagut per les paraules llagoteres de la Guineu, sempre acaba sortint ben escaldat del parany dels seus melodiosos tripijocs, si hem de creure totes les contarelles que des d'Isop ençà han arribat a les nostres mans, recreades magistralment per Ramon Llull en el Llibre de les bèsties (1288 o 1289).

Com que, al contrari de l'ós, el llop no hiverna sinó que com més dures són les circumstàncies més perillós esdevé, el llop és l'encaranció de la maldat, més dolent que fort, fins i tot pèrfid. D'una perfídia constant i gratuïta contra la qual no val tant la força com l'astúcia, la murrieria. El duel amb el llop no és un desafiament entre iguals, o entre superiors i inferiors, sinó entre la perfídia i l'enginy, en els contes d'animals, i entre el bé candorós i el mal recargolat tant en les rondalles humanes com en la literatura, de la qual prendrem com a exemple el Manelic d'Àngel Guimerà, un bon salvatge rousseaunià que titlla l'amo de fera execrable quan proclama: «He mort el llop!», perquè ja els llatins sabien que l'home és per als humans el llop més ferotge, com també va descobrir el Buck de Jack London a La crida del bosc (1903).

De totes passades, si tant ens teméssim el llop de debò, a sant de què les persones hauríem volgut un dels seus descendents per animal de companyia, per l'amic més lleial? Hauria hagut de produir-se un miracle, per passar de la perfídia del llop a la lleialtat de ca. I el miracle ens el va explicar Ramon Fuster en un conte, Sangota, el llop gos (1964) que va fer molt de forat dins les escoles catalanes als anys seixanta —i que mai no hem reeditat perquè som un país que sembla fomentar l'amnèsia. De manera que ara el llop, símbol de la perfídia contumaç i arbitrària, és només per a nosaltres una espècie en perill d'extinció que necessita nenetes d'un candor no tan rousseaunià com el de la Caputxeta per donar senyals inquietants de vida, com s'insinuava, de manera tanmateix molt tènue, en un conte de Joles Sennell, L'últim llop de la Cerdanya (1994) també exhaurit.

El diable

Dins la història de la humanitat, camina que caminaràs, la maldat va acabar encarnant-se en un ésser homínid que, en comptes de viure al bosc del costat de casa, vivia en un indret per a ell tot sol que es diu Infern, al qual molts han anat i pocs n'han tornat, si no són en Pere Boter, veí de Tordera (nascut el 1553), i el Dante Alighieri, que ho va explicar als lletraferits el 1307, sense proporcionar-ne, però, una acta notarial com l'altre.

El diable no és tan pelut com un ós o com un llop. Si els retrats de què disposem no ens enganyen, està més emparentat amb un animal semidomèstic, com la cabra, que amb un animal salvatge. És a dir, té ales de ratpenat, potes i banyes de boc, peülles ferrades, i cua que a vegades pot ser tan llarga

com la del Marsupilami. Tors i cara són del tot humans, fins i to assegurariem que va ben afaitat, amb uns bigotis i una perilla retalladíssima, d'uns pèls que poden ser negres com el sutge, verds, o blaus com en Barbablava, o fins i tot d'or puríssim, que són els més buscats, perquè permeten qui sap quantes meravelles (v. Els tres pèls del diable, dels Grimm).

Mentre la nostra cultura es va mantenir dins unes creences de tipus dual: el Bé i el Mal, la Vertitat i la Mentida, el Cel i l'Infern..., el diable va ser el príncep (del llatí *primus inter pares*), rei i senyor de la segona part d'aquestes dicotomies maniquees. El Diable judeocristià és, doncs, substancialment maligne, perversament malèfic i potencialment omnipotent, ja que només s'aclofa davant l'aigua beneïta (ell, és l'amo del foc etern) o davant la simple paraula «Jesús», com podreu comprovar si aneu a veure Els pastorets de Josep M. Folch i Torres (1916).

El diable rondallístic és, per contra, un personatge força més curiós, menys monolític. En el moment de la creació va entaular un derby creatiu amb Déu, del qual sempre va sortir perdent... per un punt. Així, mentre Déu creava la vinya, ell creà els esbarzers; quan l'un féu la vaca, ell la cabra; quan l'un l'home, ell el porc, etc(8). D'aquella dèria creativa li va quedar una passió per la construcció i l'enginyeria civil de la qual molts ponts i aqüeductes del nostre país donen fe(9). Però si en comptes de competir es decideix pactar, us ben asseguro que les persones no trobaran personatge més legal que ell. Sempre farà un contracte amb els pactes de compra i venda ben estipulats, i degudament signats, i complirà escrupulosament la seva part, com podeu comprovar a El ferrer de Figueres(10) o a El sabater de Torregrossa(11), per exemple.

Ara bé, aquests pactes és millor entaular-los quan s'és una mica ancià i s'ha perdut ufana, perquè si ets noia casadora, la seva lascívia no està per brocs, i la seva seducció és tanta que se t'emporta al jaç de pressa i corrents, sense papers per entremig, com tants d'altres. Cas que es casessin, la donzella, aviat descobreix que l'Infern rondallístic no es pas un avern de fornicació, com l'Església i Jeronimus Bosch ens podrien fer creure, sinó més aviat l'antre de l'abundor, curull de pans de nou lliures, botifarres i pernils, ous i cansalades (si ens posem refinats, podem afegir-hi lluminàries, vestits i paraments de cristall, seda i porcellana). Només a baix, i també en rondalles recollides ja durant el barroc, descobrirem que aquest palau de Xauxa es manté calent gràcies a la sala de calderes que hi ha a sota.

El Diable no seria tan gran senyor si no tingués aquells subalterns, gairebé súbdits seus, que són els dimonis. Els dimonis són, ras i curt, uns follets que només fan el que els mana el de dalt. Segons la llegenda van néixer de la riulla d'aquest, per això són tan enjogassats. No és perquè sí que a Ses Illes dels follets en diuen dimonis boiets o dimonis cucarells. Obedients i servicials, feiners de mena com els manairons, són ben bé com els djins àrabs o genis de la llàntia (i aquí es nota el substrat de cultura musulmana que tenim, afortunadament), només que amb una aparença menys etèria i més de petit faune. Són molt lleials, quan els crides vénen de seguida i per convocar-los primer els has d'haver conquerit una penyora (una orella com la que tenia Joan de l'Ós, un pèl de la cua com el que tenia en Bernadet...). Diria que tenen ells més por dels humans que nosaltres d'ells. En els espectacles de titelles sempre reben garrotades, pobrets, i val a dir que no hi ha dona o femella narrativa que no els hagi escarmentat una i mil voltes.

Sobretot hi ha una dona gran, molt poc peluda, la mare del diable, que em té fascinada. És igual, igual, que la mare dels ogres que ensumen carn humana. Cuina an la mateixa colossal proporció que la gana del seu fill, s'està tothora entre la llar de foc i la pastera, quan l'hereu li arriba de la feina, el peix i el serveix tan sol·lícita com qualsevol de les nostres rebesàvies (els ogres i diables, que tantes coses saben i poden, no sembla que se sàpiguen fer ni un trist entrepà), i, després, els deixen posar el cap a la falda per agafar el son ben bressolats. És just aleshores, quan s'endormisquen, que me'ls claven unes plantofades d'urpa, o me'ls arrenquen aquells pèls d'or tan preuats... Per què? Per ajudar el caganíu que s'ha infiltrat a palau, la cuca humana que es pensa ser més forta, més valenta, més astuta, més tenaç i, en definitiva, més mereixedora de poder que no pas el diable o l'ogre. És així com els pelats vencen els peluts.

En definitiva és intel·ligència contra força, civilització contra brutalitat.

Reconec, però, que la literatura contemporània catalana, que viu dins un brou de cultiu encara molt catòlic, prefereix una literatura o cultura burletes envers el diable i, sobretot, envers el dimoni popular,

que una recreació literària d'aquest personatge. Només conec una narració, de Pierre Gripari, *Le gentil petit diable* (1967) on l'autor entra a fons en la paradoxa que permet, literàriament, una dicotomia: si tot el que està bé a la terra està malament a l'infern i viceversa, tot el que és bo allí és dolent aquí, aleshores per aquesta llei, a fi d'esdevenir dolent de debò, tal com vol el Diable de l'infern, el petit protagonista s'haurà de portar de tal manera que esdevingui un àngel, amb gran escàndol del papa que en el moment de la narració és a Castelgandolfo.

Gemma Lienas va intentar una paradoxa semblant protagonitzada per un àngel nadalenc a *La meua família i l'àngel* (Cruilla, 1991), però com que aquests éssers no pertanyen a la mitologia popular, sinó culta, i com que no tenen pèl ni allà on hi ha l'alegria, més val que aturem aquí la nostra defensa dels dolents peluts(12).

Defensa que no he encetat tant per tal de girar la nostra mirada literària enrere i repetir a desdir els vells clixés del bé i del mal, com per prendre aquella mica de reculada que permet fer un salt endavant. Ho diré metafòricament: si un arbre està exhaust, podem deixar-lo morir d'inanició o podem podar-lo perquè rebroti amb nova ufana. No em sembla obligatori que tots els autors (escriptors i il·lustradors) s'interessin per les arrels del nostre folklore, però sí que m'entristiria si la nostra literatura infantil i juvenil hagués de començar sempre de zero o amb empels forans perquè la rabassa ens avergonyeix. Recordem que quan s'opina d'algú que és molt dolent se'n diu que és «de la pell de Barrabàs». Però recordem també que aquell pobre malfactor va ser, tanmateix, indultat. No fem del mal tabú, perquè aleshores sí que seríem pitjors que ell.

1. SOLER I AMIGÓ, Joan (1998) *Enciclopèdia de la fantasia Popular Catalana*. Barcelona: Barcanova.
2. BERTRAN I BROS, Pau (1909) *El rondallari català*. Barcelona: R. Miquel i Planas.
3. AMADES, Joan (1974) *Folklore de Caalunya. Rondalles*. Barcelona: Selecta (Biblioteca Perenne; 13)
4. SERRA I BOLDÚ, Valeri (1932) *Rondalles populars. Volum V*. Barcelona: Políglota.
5. JANER, M. De la Pau (1993) *Les rondalles del cicle de l'espós transformat: pervivència en la literatura catalana de tradició oral*. Frankfurt amb Main: Doumus Ed. Europea.
6. FÀBREGAS, Xavier (1987) *Les arrels llegendàries de Catalunya*. Barcelona. La Magrana (Els Orígens, 20).
7. COLL, Pep (1993) *Muntanyes Maleïdes*. Barcelona: Empúries (Narrativa; 26)
8. Vegeu, per exemple MESTRES, Apel·les (1895) *Tradicions*. Barcelona: Imprempta Espasa.
9. PUJOL MASSAGUER, M. Teresa (1992) *Els nostres ponts del diable*. Martorell: I. G. Domingo.
10. CASAPONCE, Esteve (1953) *Rondalles*. Barcelona: Balmes.
11. SERRA I BOLDÚ, Valeri (1932) *Rondalles populars. Vol. VI*. Barcelona: Políglota.
12. Per saber-ne més, vegeu: VALRIU, Caterina (1998) *Influència de les rondalles en la literatura infantil i juvenil catalana actual*. Palma: Moll.

Duran, Teresa dins de *Faristol*, núm. 43, pp. 13-18, 2003.